

VĚTNÁ PROSÓDIE A EXPERIMENTÁLNÍ FONETIKA

návrh, jak vyjít ze slepé uličky fonologie

samostatně zveřejněná dílčí předloha pro společný příspěvek
SENTENCE PROSODY AND EXPERIMENTAL PHONETICS
the way out of the *cul-de-sac* of phonology

Tomáš Hoskovec & Jan Volín

Fonologie se historicky stala vývěsním štítem pražského strukturalismu. Stala se jím do té míry, že mnohým zastínila skutečnou povahu a plnou šíři záběru funkčního strukturalismu pražského ohníska, zvláště pak jeho vlastní sémiologický program. Pražský lingvistický kroužek jistě nenese odpovědnost za další vývoj neřku-li celkový stav současné fonologie, je si však dobře vědom, že obor je ani ne tak v krizi jako ve slepé uličce. Chceme nabídnout východisko z této slepé uličky, a to připomenutím původního ukotvení celé fonologie i připomenutím úkolů, které s ní byly od počátku spojeny; na jednu z cest dávno vytýčených, žel záhy opuštěných se pak sami chceme vydat.

Je málo užitečné snažit se dál rozvíjet fonologii tím, že budeme hledat stále originálnější vnitřní uspořádání konečných souborů fonémát, na jejichž výčtu ani není co měnit. Zamysleme se raději nad podstatou fonématu jako jednotky a vyjasněme si, co od této jednotky vůbec chceme vzhledem ke konečnému úkolu lingvistiky, jímž není nic menšího než popsat jazyk. Ten přitom pojímáme jako společensky institucionalizovanou potenci pro vytváření a přijímání konkrétních textů, mluvených i psaných: text vzniká proto, aby jej někdo přijal, přijetí textu předpokládá porozumění; produkce a interpretace textu nejsou dvě různé činnosti, nýbrž jedna dvousměrná. Ústřední lingvistická otázka zní: Jak se z významové potence jazyka aktualizuje jedinečný smysl konkrétního textu, když ten je svou podstatou událost kulturně-historická, podléhající společenským normám? Při hledání odpovědi na tuto otázku je fonologie lingvistická disciplína pouze pomocná. Uvědomme si tedy nejprve, k čemu fonologie opravdu slouží, a zamysleme se následně, jak by svému účelu mohla sloužit lépe.

Vlastním předmětem lingvistického výkladu jsou jazykové útvary, jež lze situačně použít jako text, a společenské normy, jimiž se textová komunikace řídí. Zde musíme uznat, že pro adekvátní uchopení společenských norem textové komunikace lingvistika dosud žádný vhodný pojmový aparát nevytvořila. Zato pro adekvátní uchopení oněch situačně použitelných jazykových útvarů právě strukturální jazykozpyt vhodný pojmový aparát vyvinul: jazykové útvary jsou bifaciální znaky, pojaté v systému, jenž umožňuje větší útvary rozkládat do menších i menší skládat do větších při udržení znakové povahy útvarů výsledných (nelze ovšem provádět neomezeně). Všechny jazykové znaky, jakkoliv veliké a jakkoliv složité, mají stranu výrazovou a stranu obsahovou, stranu formální a stranu funkční, stranu signifikující a stranu signifikovanou. Hodnota jazykových znaků se vždy stanovuje uvnitř systému ve vzájemných diferencích. Účelem fonologie je inventarizovat prostředky k popisu diferencí mezi znaky ze strany výrazové. V hierarchii pojmového aparátu lingvistiky tedy fonologie slouží k uchopení pouze jednoho aspektu jazykové jednotky (výraz, nikoliv obsah) v pouze jedné z oblastí jazykozpytu (abstraktní systém, nikoliv společenské normy); uplatňuje se při anatomii systémového významu, nikoliv při fyziologii procesuálního smyslu.

Z funkčně-strukturálního hlediska je přirozené zvolit za výchozí znakovou jednotku jazyka větu; tu pak budeme systémově rozkládat do znakových jednotek

menších. Větu pojmáme jako strukturní nosič výpovědi, jež sama je naopak elementárním textem. Výpověď postavená na větě (jsou samozřejmě i výpovědi nevětné) má oproti svému větnému nosiči navíc právě to, co vůbec činí konkrétní text konkrétním textem: situační ukotvení, žánrové zařazení, diskursní tradici. Již věta co útvar abstraktního systému jazyka má zcela jednoznačnou intonační kontúru; jednoznačnou intonační kontúru mají i věty jazyka psaného. Výchozím úkolem fonologie tak je poskytnout prostředky pro popis rozdílů mezi větnými kontúrami: právě tuto oblast však tradiční, ba celá dosavadní fonologie velmi zanedbává.

Větu co lingvistickou jednotku popisujeme v průsečíku dvou systémových pohledů, lexika a gramatiky, jež dohromady představují jedno polarizované kontinuum. Tradiční lingvistický pohled je přitom veden tak, že lexikon i gramatika od intonační kontúry, která je větě inherentní, odhlíží. Jistě, zcela od ní odhlížet nelze: kontúra může mít i relevanci lexikální, či gramatickou (syntaktickou); taková relevance se ovšem v tradičním pohledu pojmá jako prosódické epifenomenon. Ano, známe lingvistické výklady, které větnou prosódii začínají (Sergej Karcevskij, Knud Togeby), leč takové postupy zůstaly osamocené a nedočkaly se patřičného rozvinutí. Drtivě převažující - zdaleka ne pouze mejstrimová - lingvistika pojmá lexikon a gramatiku mimo oblast větné prosódie, jako by se intonační kontúra věty až dodatečně přidávala k čemusi, co vzniká samostatně bez ní. Netvrdíme, že je to špatně; tvrdíme, že lingvistika si musí uvědomit, že postupuje právě takto, a vyvodit z toho důsledky.

Standardní fonologické výklady nezačínají prosódii větného celku, nýbrž inventářem fonémát. Perspektiva výkladu je postavena tak, že nejprve se předpokládají lineárně uspořádané posloupnosti fonémát co jednotek segmentálních a teprve na jejich pozadí vyčleňuje jevy další, jmenovitě prosódémata, jevy suprasegmentální, neboť vázané na segmentálně pojaté fonématické posloupnosti jistého druhu (slabiky), a předěly, jevy intrasegmentální, jež segmentální posloupnost fonémát člení na dílčí úseky (ne nutně slabičné). Prosódii tak standardní fonologický výklad podává co druhotné funkční rozlišení útvarů, jež původně - totiž jako segmentální sled fonémát - byly totožné. Předpoklad segmentálního sledu fonémát je přitom v příkrém rozporu s experimentální fonetikou, která již dávno ukázala, že artikulačně-auditivní skutečnost lidské řeči je odlišné povahy: jedinou jasně vyčlenitelnou jednotkou je slabika, či lépe slabičný vrchol, a co se interpretuje jako hláskové segmenty, jsou distinktivní rysy slabičného úseku kolem zkoumaného vrcholu (od vrcholu předcházejícího po vrchol následující), jež zdaleka nejsou distribuovány lineárně. Potřebujeme se odpoutat od striktně segmentačního přístupu a naopak naučit se lépe pracovat s kontinuálními úseky.

Uvědomme si nyní, že inventarizace fonémát, jak ji s sebou nese funkčně strukturální jazykozpyt pražského ohniska, není *creatio ex nihilo*; je to reakce na stav jazykovědy, jaký v té době existoval a byl považován za neuspokojivý. Strukturalismus «zdedil» dobovou praxi, která již byla pevně ukotvená v segmentálním vidění zvuku lidské řeči: měla hlásky co jednotky základní, viděla řeč jako lineární proud těchto hlásek a na onom proudu evidovala přídatné jevy prosódické; to vše se snažila popsat se stále větší přesností. Nespokojenost funkčního strukturalismu pramenila z vědomí, že takto hromaděné popisy málo vypovídají o povaze a o skutečném fungování lidského jazyka jakožto sociální praxe. Řešení spočívalo v redukci: místo obrovských inventářů hlásek vystačíme s menším - někdy i výrazně menším - inventářem fonémát, která hledí k významové distinktivnosti hlásek.

Z funkčních důvodů vykázal strukturalismus v abstraktním systému jazyka fonologii místo sice okrajové, leč imanentně lingvistické. Mathesius, duchovní otec funkčního strukturalismu, klade do centra systému funkční onomatologii a funkční syntax co specifické uchopení jednoty lexika a gramatiky, a poznamenává, že někte-

ré tradiční obory tímto členěním prostupují (platí zvláště pro morfologii), a některé stojí mimo. Mimo stojí i fonologie, pomocná nauka o stavbě výrazového plánu jazyka, jejíž postavení se nijak neliší od funkčního zkoumání písma. Není náhoda, že ve stejném ohnisku se ve stejnou dobu rozvíjí funkční zkoumání jazyka mluveného i psaného, že písmo, o němž se dobová lingvistika vyjadřovala velmi pohrdavě, povýšilo na předmět lingvistického zájmu.

Funkční strukturalismus neviděl svůj cíl v tom, aby fonémata, třídy funkčně ekvivalentních hlásek, popisoval a vzájemně uspořádal podle principů zásadně odlišných, než jak činila dosavadní lingvistika. Ochotně přejal obě hlediska, která již existovala: artikulačně-auditivní, hledící k fyziologii lidské řeči, a čistě akustické, usilující o fyzikální objektivnost; pro inventarizaci fonémat jsou obě stejně dobré, jako alternativy mají jedno každé své specifické výhody. Od popisu fonématického inventáře se požaduje logická konsistence, vyčerpání všech případů a elegance výkladu: pořadí distinktivních rysů, stejně jako jejich členění do dvojic či jiných skupin jsou důležité jen z tohoto hlediska.

Kromě pomocné role ve výkladu, jak jazyk funguje, dal funkční strukturalismus fonologii dva úkoly samostatné: měla přispět k charakterologii jednotlivých jazyků a k jednotnému porovnávání mnoha jazyků mezi sebou. Charakterologie (pojem pochází od Mathesia) je závažným důsledkem funkčního pohledu na jazyk: uvážíme-li, že komunikativní potřeby člověka jsou obecně totožné, vidíme, že je stejně dobře obsluhuje jazyk uspořádaný jistým i jazyk uspořádaný zcela odlišným způsobem, přičemž jeden i druhý způsob je systémově nutný, vzájemně se však vylučují. Mathesius se nespokojil se stanovením fonématického inventáře konkrétního jazyka, zajímaly ho jedinečné charakteristiky fonématických systémů: může být systémově nutné, že v daném jazyce se jistá fonémata vyskytují jen v jistých pozicích, za jistých podmínek alternují jen s jistými fonématy, či připouštějí jen jisté své shluky, případně svým výskytem charakterizují jisté významové polohy (cf. Mathesius, Trnka, Trubeckoj); PLK měl zároveň ambice vést srovnávací výzkum fonologických systémů nejrůznějších jazyků a za tím účelem vypracovával jednotné zásady fonologického popisu (cf. Trubeckoj, Jakobson). Oba tyto úkoly – charakterologie jednotlivých jazyků i jednotné srovnávání jazyků mnoha – dosud představují užitečnou práci lingvistickou a vřele je připomínáme zvláště fonologům stíženým postmoderní iluzí, že už není co zkoumat.¹

Až sem lze pražskou fonologii v její historické rozmanitosti (Mathesius, Trubeckoj, Jakobson, Trnka, Vachek, Skalička, L. Novák, Petřík, Trost, Kořínek, Karcevskij, Mukařovský, Havránek) pojmát jako racionalizaci dědictví minulosti a jako intelektuální rozvíječku i didaktickou průpravu na funkční uchopení vlastní strukturální jednotky jazyka, bifaciálního znaku. Aparát inventarizace fonémat se postupně upřesnil i ustálil, dělná výzva popisovat jazyky za účelem vnitřně charakterologického i vzájemně komparativního studia zůstává v platnosti. Připomeňme nyní dva momenty, jež byly v pražském ohnisku od začátku též přítomny, leč nedošly patřičného rozvíjení; pro adekvátní uchopení celého bifaciálního znaku jsou přítom klíčové. Jde o uchopení všech funkčních dimensí významové relevance fonémat a o fonologii výpovědních celků. Oba momenty spolu souvisí.

V pražském ohnisku je od začátku jasně doloženo vědomí, že každý text, tedy i elementární výpověď, má pól zaměřený na věcnou reprezentaci vnějšího světa a pól expresivního působení mluvčího na posluchače; zdůrazňuje se, že oba póly jsou vždy přítomny, že však podle povahy textu může jeden z nich někdy i výrazně převažovat. Mathesius zprvu tematizoval póly skutečně dva: sdělení, povahy intelektuální, či lépe intelektualizující, a exprese, povahy emocionální; brzy však PLK převzal

¹Jeden z autorů tohoto příspěvku, baltista, se pokusil o podrobnou morfonologickou charakterologii litovštiny.

od Karla Bühlera model triadický: reprezentace – exprese – apel (reprezentace Bühlerova se obsahově kryje s Mathesiovou, Mathesiova exprese se rozděluje mezi expresi a apel ve smyslu Bühlerově). Význam jazykového výrazu má tudíž vedle složky reprezentativní vždy též složku expresivní a apelovou. Definujeme-li foném jeho schopností lišit význam, musíme zapracovat všechny složky významu; že existují zvukové skutečnosti se silnou hodnotou expresivně-apelovou, bylo dávno dobře známo.

Již jsme řekli, že fonologie pražského ohniska reaguje na dědictví minulosti. To se projevovalo hlavně v tom, že inventář hlásek, jež strukturalismus funkčně třídil, byl převzat z dosavadní lingvistiky. Onen inventář byl sestaven nikoliv na základě textových výpovědí, jednotek jazykové empirie, ani ne na základě věty, výkladové jednotky textem motivované, nýbrž na základě slova, dávné intuitivní jednotky jazyka, nahlížené izolovaně, mimo text i kontext; navíc bylo vše učiněno pod zásadním vlivem hláskového písma.² Toto dědictví je nepříjemnou zátěží již při funkčním třídění hlásek zaměřeném čistě na význam reprezentativní, naprosto se pak vylučuje s funkčním tříděním zaměřeným na významové polohy expresivně-apelové. PLK ve svých prvních dvou desetiletích zaujímá pragmatický postoj: soustředíme se nejdřív důkladně na reprezentativní aspekt významu, s nímž máme největší zkušenosti, pak se vyrovnáme s aspekty zbývajícimi. Mathesius to výslovně říká pro svůj velký plán funkční onomatologie a funkční syntaxe, Trubeckoj činí totéž pro fonologii: postuluje *Lautstilistik* jako nutnou součást fonologie a nechává ji na později.³ Žel k tomu «později» už nedošlo: Trubeckoj umírá krátce před válkou, Mathesius na jejím samém konci. Zůstává na nás, abychom se tohoto zanedbaného úkolu zhostili.

Druhým momentem je intonační kontúra věty. Tou se, jak známo, zabýval Karcevskij, tou se, dlužno připomenout, zabýval i Mathesius a v této souvislosti musíme umět interpretovat též rozsáhlé veršové analysy Mukařovského. Všem je společné vědomí, že intonační kontúra je to, co z velkého jazykového znaku na úrovni celého textu vymezuje jazykové znaky menší: v próze větu, v poesii verš; že tato kontúra působí jednotně, přestože do ní přispívají zvukové kvality různé povahy, odlišené melodií, dynamikou, tempem i vázaností, přičemž ony kvality se v překvapivé míře dokáží vzájemně zastupovat; že žádný dílčí moment oné celostní kontúry nelze spojovat s nějakou specifickou významovou hodnotou, nýbrž že je nutno interpretovat až celkový významový rozdíl mezi úsekem (větou, veršem) s takovou a úsekem s odlišnou intonační kontúrou. Z hlediska praktického popisu byl již tehdy zaveden malý inventář fonologických jednotek intonačních (kadence, antikadence, polokadence), jenž odhlíží od konkrétní fonetické realizace.⁴ Výzkum intonačních kontur se uplatnil při popisu individuálních i «žánrových» či «funkčních» stilů: u Karcevského a Mathesia máme dílčí ukázky, u Mukařovského soustavné charakteristiky veršů různých autorů a období. Komu by snad stilistické zkoumání přišlo jako něco lingvistice vzdáleného, tomu připomínáme, že v pražském ohnisku právě díky Mathesiovi byla stilistika lingvistice rovnocenná, lišíc se od ní pouze orientací: lingvistika postupuje od konkrétních textů k abstraktnímu systému jazyka (charakterizuje jazykové prostředky, jimiž jsou ony texty utvořeny), stilistika postupuje od abstraktního systému jazyka ke konkrétním textům (charakterizuje, jak jsou ony texty individuálně utvořeny konkrétními volbami z mnoha systémových možností).

²Prekérnosti celé situace si byla dokonale vědoma již pozitivistická lingvistka XIX století, jak dokládá třeba Hermann Paul ve svých *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1880).

³Trubeckoj to otevřeně zdůvodňuje nepřipraveností. Zajímavý je též posun v úvodu jeho *Grundzüge* (1939): Trubeckoj vyjde z triadického modelu Bühlerova, pak se ovšem pro zjednodušení rozhodne pro dyadický model Mathesiův.

⁴Takový pojmový aparát první formuluje Karcevskij, po válce jej pak systematizuje Daneš. Díky Danešovi se onen aparát stal samozřejmou součástí české i slovenské lingvistiky a došel též jistého uznání ve světě.

Nové funkčně-strukturální uvažování o fonologii by mohlo – a mělo – přinést dvě zásadní změny v chápání znakového aparátu jazyka: 1° odstranit neuvěřitelnou asymetrii mezi zdánlivou jednoduchostí ve stavbě plánu výrazového a obávanou složitostí ve stavbě plánu obsahového; 2° nabídnout pozitivní přístup k inherentní složitosti jazykového znaku. Povede-li se to, pak se fonologie, pomocná disciplína lingvistická, zaslouží o rozvoj celého oboru.

Asymetrie v míře složitosti výrazového a obsahového plánu je zjevná již při pohledu na standardní znakové uchopení té nejtradičnější, intuitivní jazykové jednotky, slova: ze strany výrazové stojí jen krátká posloupnost foném, vybraných z uzavřeného a nijak velkého inventáře, ze strany obsahové naopak nevyčerpatelná rozmanitost distinktivních rysů, jež netušíme jak inventarizovat ani jak uspořádat, spojená s vědomím, že lexikální polysémie není zvláštnost, nýbrž právě naopak zcela normální stav jazyka. Složitost výrazového plánu nijak nevzroste, přidáme-li v jazycích prosodicky nebanálních ke konečnému inventáři foném ještě několik málo lexikálně-gramaticky relevantních prosodém.⁵ Vezmeme-li za výchozí jazykovou jednotku větu, musíme k významově relevantním distinkcím výrazového plánu, což je vlastní předmět zájmu nás fonologů, přistupovat od počátku komplexně. Nejen že si uvědomíme, že intonační kontúra, jež činí větu větou, je sama o sobě složitá a že my vědci 21. století pro ni dosud nemáme ani vhodný popisný aparát: intonační kontúru má každé slovo, každé syntagma, jež vystupují co samostatná výpověď (bez kontúry se nedají vyslovit ani jako abstraktní příklad), takže není důvod, ba není možné u slov a syntagmat od ní odhlížet. Ona kontúra navíc není relevantní jen pro čistě reprezentativní význam, je relevantní i pro hodnoty duševních stavů stejně jako krajového či společenského (sebe)zařazení, což vše dle záměru mluvčího může plnit funkce jak expresivní, tak apelové. Vzhledem k velké vzájemné zastupitelnosti všech zvukových kvalit, jež se na aktu řeči podílejí, pak mohou být relevantní i pro rysy, jimiž popisujeme fonémata (právě proto Trubeckoj vyčleňuje *Lautstilistik*). Stavba výrazového plánu tedy z podstaty věci není jednoduchá, byla jen dlouho postižena nemístným zjednodušováním.

Již jsme konstatovali, že fonématický přístup k fonologii nebylo reflektované zvolené východisko: strukturalismus jím reagoval na stav oboru, jaký zdědil, a nevýhod takového kroku si byl od počátku vědom. Vystává přirozená otázka, proč nikdo ani později nezkusil vybudovat fonologii z jiných východisek, jež by lépe odpovídaly znakové povaze jazykových jednotek, když důvody pro změnu byly dobře známy. Domníváme se, že důležitou roli při takovém nečinění sehrál psychický blok fonologů, vyvolaný vědomím složitosti. Nechceme-li komplexnost významové relevance zvukové matérie jazyka popírat ani zastírat, což opravdu nechceme, musíme k ní přistoupit tak, aby nám nenaháněla strach. Poučme se z dosavadních zkušeností s uchopováním druhého předmětu lingvistiky, textových norem. Textové normy jsou aspektem spíše než podsouborem norem společenských (jedna a táž norma je zcela přirozeně normou jazykovou a zároveň normou jinou, třeba zdvořilostní). Jak společenských norem vůbec, tak norem v užším smyslu textových, neboli jazykových (to je totéž: jazykové normy jsou normy pro komunikaci v textech) je tolik, že usilovat o výčet, byť neuspořádaný, není rozumné. Navíc platí, že společenské normy zůstávají platné, i když se nedodržují: norma fakticky zaniká až tím, že celé společenství zapomene, že vůbec kdy jaká byla. Přitom se my všichni jako členové lidských společenství v normách přirozeně a bezpečně pohybujeme. Je to tím, že interpretujeme-li konkrétní situaci společenského života (normy jsou nástrojem interpretace), je v daném okamžiku ze všech fakticky platných norem vědomě aktualizována jen malá část: naše interpretační pozornost je vždy zaměřena pouze na něco. Je pravda (každý si potvrdí ze své zkušenosti), že naše interpretační pozornost se

⁵V Evropě jsou prosodicky banálními jazyky třeba čeština nebo francouzština, nebanální jsou dejme tomu ukrajinština, litevština.

mžikem oka může zcela zásadně změnit, stejně tak je ale pravda, že umění vystavět text je uměním vést interpretační pozornost. Podstoupit textovou komunikaci znamená přecházet od jednoho souboru momentálně aktuálních norem k jinému souboru momentálně aktuálních norem. V souvislosti s tím si uvědomme, že nejsme ani tak členy jednoho velkého abstraktního společenství jako jsme členy mnoha navzájem různých malých společenství, z nichž každé má své specificky relevantní společenské normy, a přitom velmi rychle velmi často velmi snadno přecházíme z jednoho společenství do jiného. Jsme potenciálně příslušníky mnoha různých společenství, aktuálně však vědomým prožitkem vždy jen několika málo; známe a uznáváme mnoho společenských norem, aktuálně jich však vědomě prožíváme vždy jen několik málo. Právě díky tomu dokážeme ve společenských normách úspěšně žít, právě díky tomu dokážeme jazykem, čili texty úspěšně komunikovat. Tak jsme se to naučili během individuálního procesu akulturace, tak se v tom během dalšího života průběžně utvrzujeme.

Hned na počátku jsme připomněli, že hodnoty znakových útvarů stanovujeme diferencně. Domysleme to do důsledků. Diference nevznikají spontánně, představují naopak umělý, vědomý proces (který se, pravda, v praxi někdy automatizuje). Hodnota znaku není znaku inherentní, hodnota znaku vyvstává z vědomé aktualizace znaku ve společenství jiných znaků; říkáme takovému společenství definiční obor: hodnota znaku je dána definičním oborem, ve kterém jej zkoumáme. To platí jak pro jeho sémantickou hodnotu ze strany obsahu, již diferencně popisujeme v sématech (ta jsou různého druhu) a sématických konfiguracích (i ty jsou různého druhu), tak pro fonetickou hodnotu znaku ze strany výrazu, již diferencně popisujeme ve fonématech, prosódématech, melodématech, etc. Jsme zvyklí předkládat hotové inventáře fonémat a svou fonologickou odbornost vidíme v tom, že pro potvrzení jednotlivých položek dokážeme pohotově uvést příklad. Zkusme nyní perspektivu obrátit: netvrdíme, že něco je jednotka jednou pro vždy, a kdo by o tom zapochyboval, tomu předvedeme jeden naučený příklad; tvrdíme, že něco je jednotka v daném definičním oboru, protože právě v tom oboru lze evidovat výrazový rozdíl provázaný s rozdílem obsahovým, přičemž tato evidence je nadosobní, platná pro celé jedno – možná malé, zato však aktuální – jazykové společenství.

Protože taková jazyková společenství spolu skrze své sdílené členy komunikují a ve svých sdílených členech společně posilují kolektivní paměť, některé diference se mohou zautomatizovat: není-li textovou situací dáno jinak, počítá se s jistými normami pro budoucí, nové texty předem, jako by byly aktualizovány. Dochází k tomu proto, že jakožto členové jazykového společenství se přirozeně soustředíme na funkční – reprezentativní, expresivní i apelový – obsah textů nám adresovaných a nechceme se zdržovat reflektovanou analysou mnoha jejich stále stejných složek. Je jistě přirozené pokládat alespoň část fonématického inventáře za zautomatizovanou (říkáme jí právě proto centrální), berme to nicméně jako případ ve fonologii spíš výjimečný. Pro novou fonologii usilujme raději o soubory fonologických jednotek pouze relativně stabilizované, vázané společenskými textovými normami na texty dle jistých parametrů typizovatelné. Heuristicky musí nová fonologie postupovat proti automatismům: nesmí předpokládat předem hotové inventáře, musí naopak zůstat otevřená pro další perspektivy, musí se naučit sestavovat definiční obory *ad hoc* a v nich evidovat znakové hodnoty, jaké dosud nezaregistrovala, vytvořené interpretačními situacemi, na jaké dosud nepomyslela.

Dělejme jako fonologové reflektovaně to, co jako příslušníci jazykových společenství děláme přirozeně: podle momentálně zvolené perspektivy interpretujeme týž textový útvar jednou jako zprostředkování nějaké skutečnosti vnějšího světa, jindy jako informaci o společenském zařazením mluvčího, skutečném či předstíraném, jako manipulaci z jeho strany, případně jako potvrzení vzájemné náklonnosti, a mnoho jiného, co nás v komunikaci skutečně zajímá. Každou takto zaevidovanou polohu

pak zkoušejme rozvíjet: hledejme věty, které budou výchozí obsah modifikovat, ať již v poloze místního či společenského (sebe)zařazení (e.g. *utrousil ten nafoukaný světák z Prahy/Stockholmu/New Yorku*), vnitřního rozpoložení (e.g. *zvolala nadšeně - radostně - zklamaně - zoufale*), osobního odstupu (e.g. *pronesl chladně - úsečně - pohrdavě - o trochu vlídněji*), a na mnoho dalších způsobů jinak.

Jak toto uchopit technicky? V plánu obsahovém vyjdeme z Bühlerovského trojúhelníku, což znamená naučme se jej využívat jako plné kontinuum. Uvědomme si, že exprese ani apel nejsou druhotné záležitosti, pouze přidávané k reprezentaci, jež prvotně je jakoby neutrální: již ve funkci reprezentativní nese s sebou volba jazykového znaku vždy osobní postoj k reprezentovanému výseku skutečnosti a jeho hodnocení: i neutralita je hodnocení a postoj, jež navenek zaujímáme; z druhé strany pak doprovodná exprese i doprovodný apel (ty v komunikaci samozřejmě existují) reprezentaci dílčí skutečnosti proměňují: reprezentovanou skutečnost nám mohou učinit příjemnější, či naopak nepříjemnou. V plánu výrazovém si pak uvědomme, že máme před sebou komplexní intonační kontúry úplných vět (či nevětných nosičů výpovědi), jež potřebujeme uchopit malým konečným souborem «diakritických momentů» (záměrně neříkáme «distinktivní rysy», neb ty jsou terminologicky vázány pouze na jisté druhy pomocných jazykových jednotek). Od oněch diakritických momentů nepožadujeme, aby vyčerpaly celý abstraktní systém jazyka (to samozřejmě nejde), pouze aby dostatečně odlišily kontúry všech znaků v daném definičním oboru.

Takto získané diakritické momenty jsou ze strany výrazového plánu obdobou sémát, diakritických momentů plánu obsahového. Inventarizujme je proto obdobně, to znamená podle definičních oborů, z nichž vyvstaly. Uvědomme si, že definiční obory jsou ve většině případů konvenční, totiž ustálené prostřednictvím sociálních (jazykových = textových) norem: kdyby tomu tak nebylo, nebyla by možná automatizovaná interpretace, ba interpretace vůbec. Mnohé konvenční definiční obory se dále konvenčně sdružují do větších domén, rovněž stabilizovaných společenskými normami. Vedle toho však konkrétní text vždy může ustanovit nové definiční obory *ad hoc*. Interpretace konkrétního textu je dynamický proces, jenž začíná volbou výchozích definičních oborů (právě k tomu slouží z kraje uvedené parametry konkrétního textu: situační ukotvení, žánrové zařazení, diskursní tradice), a postupuje dále dle struktury daného textu a samozřejmě i v závislosti na zkušenosti a kompetenci interpretujícího příjemce. Funkčně strukturální jazykozpyt má v tomto ohledu za sebou velkou zkušenost domácí (Mukařovský, Veltruský), navíc se může opřít o zkušenost jemu blízké školy interpretativní sémantiky (François Rastier). Fonologické uchopení větné prosodie tak dovolí postupovat v obou plánech jazyka, obsahovém i výrazovém, paralelně.

Začali jsme prohlášením, že fonologie je lingvistická disciplína toliko pomocná. Dospěli jsme k prohlášení, že fonologie nově pojatá, vycházejíc od věty, je právě to, co strukturalismu schází pro adekvátní uchopení jazyka v obou jeho plánech současně: i malý obor mnoho zmůže. V této souvislosti se v novém světle ukáže rovněž vztah fonologie a fonetiky, a to jako vztah teorie a empirie (fonetikou vždy rozumíme fonetiku experimentální, v dalším proto upřesňujícího přívlastku užívat nebudeme). Nástup fonologie znamenal nástup nových teoretických hledisek pro nové uchopení empirického materiálu, který již byl sebrán. Ano, každým novým teoretickým uchopením se starý/stávající/dosavadní empirický materiál promění v cosi nového: nastupující fonologie zdůrazňovala právě tuto proměnu; niterná provázanost fonologie s fonetikou byla přitom tehdy tak samozřejmá, že nikdo necítil potřebu ji připomínat. Dnes s vědomím všech nepřátelských delimitací, k nimž mezi fonologií a fonetikou následně došlo, chceme zdůraznit, že potřebujeme dělnou spolupráci vědy teoretické, která ví, co se chce dozvědět (a proč), a vědy experimentální, která dokáže vyro-

bit empirickou látku dle daného teoretického hlediska (nelekejme se a nezakrývejme si to: experimentální věda empirickou materií vytváří), přičemž ta věda je jen jedna a dokáže posoudit jak míru, v níž experimentálně vytvořená empirická materie výchozí teoretické hledisko potvrzuje, tak heuristickou plodnost teoretického hlediska, z něhož experimenty vycházejí.